लगन उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

धर्मराज पन्थी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

नेपाली एम्. ए. (शैक्षिक सत्र २०६२/६३) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री धर्मराज पन्थीले **लगन उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको हो । यो उहाँका अध्ययन र आफ्नै प्रतिभापूर्ण शोधचेतनाको स्नातकोत्तरस्तरीय प्राप्ति हो । यस शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६४/ /

....

उपप्रा. नेत्रमणि सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
काठमाडौँ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

मिति : २०६४/३/.....

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **श्री धर्मराज पन्थी**ले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **'लगन' उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१) प्रा. घनश्याम कँडेल (विभागीय प्रमुख)	....
२) उपप्राध्यापक हेमानाथ पौडेल (बाह्य परीक्षक)	....
३) उपप्राध्यापक नेत्रमणि सुवेदी (शोधनिर्देशक)	....

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा. श्री नेत्रमणि सुवेदीका कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्ना विविध कार्यव्यस्ततालाई पर्वाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाउ तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. श्री घनश्याम कँडेल एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, काठमाडौँप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउने पूज्य पिता भक्तिराम पन्थी र माता सुन्तली पन्थीप्रति म आजीवन ऋणी छु । आफूले व्यावहारिक बोझ थामेर मलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउन मरिमेट्ने आदरणीय दाजुभाउजू ताराप्रसाद पन्थी तथा शान्ता पन्थीप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधकार्यमा प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने साथीहरू राजन कुमार वन, वासुदेव पाण्डेय, लेकप्रसाद प्याकुरेल, रमेशचन्द्र भट्टराई, कृष्ण पन्त, विजय शर्माप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु र शुद्धसँग टङ्कण गरिदिने आत्मीय मित्र वीरेन्द्र नेपालप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधप्रत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

मिति २०६४/०३/...

शोधार्थी

....

धर्मराज पन्थी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

विषयसूची

पेज नं.

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १-८

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषयपरिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ७

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ७

१.९ शोधविधि ७

१.९.१ सामग्रीसङ्कलन विधि ७

१.९.२ सामग्रीविश्लेषण विधि ८

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ८

दोस्रो परिच्छेद

अच्छा राई 'रसिक'को साहित्यिक रचनाधर्मिता ९-२४

२.१ अच्छा राई 'रसिक'को सङ्क्षिप्त परिचय ९

२.१.१ जन्म र जन्मस्थान ९

२.१.२ शिक्षा ९

२.१.३ पेसागत संलग्नता १०

२.१.४ प्रेरणा र प्रभाव ११

२.२ साहित्यिक व्यक्तित्व १२

२.२.१ कथाकारका रूपमा अच्छा राई 'रसिक' १२

२.२.२ निबन्धकारका रूपमा अच्छा राई 'रसिक' १३

२.२.३ कविका रूपमा अच्छा राई 'रसिक' १४
२.२.४ उपन्यासकारका रूपमा अच्छा राई 'रसिक' १५
२.२.५ समालोचकका रूपमा अच्छा राई 'रसिक' १६
२.२.६ सम्पादकका रूपमा अच्छा राई १७
२.३ अच्छा राई 'रसिक'को जीवनी र नको अन्तःसम्बन्ध १८
२.४ अच्छा राई 'रसिक'को समग्र साहित्यिक मूल्याङ्कन १९
२.५ आधुनिक नेपाली उपन्यासपरम्परामा **लगन** उपन्यासको आगमन २०
२.५.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा २१
२.५.२ स्वच्छन्दतावादी धारा २१
२.५.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा २२

तेस्रो परिच्छेद

औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा 'लगन' उपन्यासको विश्लेषण **२५-९२**
३.१ **लगन** उपन्यासको संरचना २५
३.१.१ बाह्यसंरचना २५
३.१.२ आन्तरिक संरचना २७
३.१.२.१ कथानक २८
३.१.२.१.१ कथानकको स्रोत ३१
३.१.२.१.२ कथानकका आवश्यक उपकरणहरू ३२
३.१.२.१.३ कथानकको आङ्गिक विकास ३४
३.१.२.१.४ कथानकको ढाँचा ३७
३.१.२.२ चरित्र र चरित्रचित्रण ३८
३.१.२.२.१ कष्णचन्द्र ४४
३.१.२.२.२ राधा (राधिका) ४८
३.१.२.२.३ शान्ति ५१
२.१.३.२.४ विमला ५३
३.१.२.२.५ मेजर्नी ५४
३.१.२.२.६ धनमान राई (सुबेदार) ५५
३.१.२.२.७ मेजरसाहेब उर्फ अरिजित देवान ५७
३.१.२.२.८ अन्य गौण पात्रहरू ५८

३.१.२.२.९ चरित्रचित्रण प्रविधि ६०
३.१.२.३ पर्यावरण ६२
३.१.२.४ दृष्टिबिन्दु ६७
३.१.२.५ सारवस्तु ७०
३.१.२.६ भाषा ७४
३.१.२.७ बिम्ब र प्रतीक ८६
३.१.२.८ गति र लय ८९
३.१.२.९ शीर्षक प्रयोग ९१

चौथो परिच्छेद

'लगन' उपन्यासको समाजपरक विश्लेषण ९३-१०८
४.१ समाजपरक समालोचनाको सैद्धान्तिक परिचय ९३
४.१.१ साहित्यको समाजशास्त्रको सिद्धान्त र मान्यता ९४
४.१.१.१ दर्पण सिद्धान्त ९४
४.१.१.२ समीक्षा सिद्धान्त ९५
४.१.२ साहित्यको सामाजिक अध्ययनका तीन पक्ष : कृति, कृतिकार र पाठक ९६
४.२ 'लगन' उपन्यासको समाजपरक विश्लेषण ९७
४.२.२ प्रजाति ९७
४.२.२ क्षण ९८
४.२.३ परिवेश १००
४.२.४ कृतिकार, कृति र पाठकको समाज १०४
४.३ निष्कर्ष १०७

पा"चौ" परिच्छेद

उपसंहार १०९-११२
५.१ निष्कर्ष १०९
५.२ प्रस्तुत शोधपत्रका सीमा तथा कमजोरी ११२
५.३ सम्भावित शोधशीर्षकहरू ११२
सन्दर्भसामग्रीसूची

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आई.ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
ई. सं.	ईस्वी संवत्
एम्.ए.	मास्टर अफ आर्टस्
क्र. सं.	क्रम सङ्ख्या
चौ. सं.	चौथो संस्करण
छै. सं.	छैटौँ संस्करण
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.रा. प्र. प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्र.	प्रकाशन
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
बी. ए.	व्याचलर अफ आर्टस्
वि. सं.	विक्रम संवत्
स्व.	स्वर्गीय
सम्पा.	सम्पादन/सम्पादक
सा. प्र.	साझा प्रकाशन